

priopćenja – *communicationes*

TUMAČENJE SVETOGA PISMA*

Ivan DUGANDŽIĆ, Zagreb

U vrlo opsežnom svesku s gotovo dvije tisuće stranica, u izdanju dviju akademija, slovenske u Ljubljani i engleske u Sheffieldu, i uz suradnju dvaju sveučilišta, u Ljubljani i Mariboru, javnosti su ponuđeni radovi velikog znanstvenog simpozija koji je u povodu izlaska novog slovenskog prijevoda Svetoga pisma održan u Ljubljani od 17. do 20. rujna 1996. godine. Zbornik je tiskan na finom biblijskom papiru pa, unatoč tako velikom broju stranica, ne djeluje glomazno. Knjiga je tvrdo uvezana i ima fini svijetli omot na kojem se očitava hebrejski rukopis, što već nekako čitatelja uvodi u svijet Biblije.

Na prvih stotinjak stranica doneseni su pozdravni i zaključni govori upućeni Simpoziju od visokih dužnosnika civilne i ckrvene vlasti, predstavnika znanstvenih ustanova i drugih uglednika. Ti tekstovi su tiskani na jeziku kojim su izrečeni i u slovenskom prijevodu. Pridodano je također izvješće o otvorenju izložbe Biblije na slovenskom (»Razstava Biblije na Slovenskem«) što je upriličena za tu zgodu te izvješće o dodjeli državnog odličja glavnom nositelju novog prijevoda Svetoga pisma i glavnom organizatoru Simpozija prof. dr. J. Krašovcu.

Na Simpoziju su ponuđena čak osamdeset i dva (82) znanstvena referata što se na različite načine bave prevođenjem i tumačenjem Svetoga pisma. Održali su ih znanstvenici iz dvadeset i pet zemalja svijeta, među kojima petero iz Hrvatske. Prilozi su podijeljeni u tri dijela: I. *ANCIENT TRANSLATIONS AND HERMENEUTICS OF THE BIBLE* (Stariji prijevodi i Hermeneutika Svetoga pisma); II. *SLAVONIC AND OTHER TRANSLATIONS OF THE BIBLE* (Slavenski i drugi prijevodi Svetoga pisma), III. *INTERPRETATION OF THE BIBLE IN VARIOUS FIELDS* (Interpretacija Svetoga pisma na različitim područjima). Tiskani su na jednom od tri svjetska jezika, na kojem su i održani, na engleskom, nje-

* INTERPRETATION OF THE BIBLE – INTERPRETACIJA SVETEGA PISMA (Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu novog slovenskog prijevoda Svetoga pisma), Slovenska akademija znanosti in umetnosti Ljubljana – Sheffield Academic Press, Sheffield, 1998. (1909 stranica).

mačkom, francuskom. Svaki članak ima kratak uvod i zaključak na dotičnom jeziku i u slovenskom prijevodu.

Potkraj knjige, na pedesetak stranica dodatka, doneseno je nekoliko zanimljivih popisa:

1) Popis prvih cjelovitih izdanja Svetoga pisma na svim jezicima svijeta i to: a) alfabetskim redom prema nazivu jezika; b) prema godini prvog izdanja na dotičnom jeziku; c) prema nazivu zemlje u kojoj je Biblija tiskana, a to je opet raspoređeno prema kontinentima.

2) Popis svih sudionika Simpozija abecednim redom, s ustanovom na kojoj su zaposleni i punom adresom.

3) Na kraju se nalazi osobno kazalo svih imena koja su spomenuta u knjizi.

Ovako veliku knjigu nemoguće je iscrpno prikazati. Zato ćemo pokušati istaknuti ono najvažnije u svakom od tri spomenuta dijela knjige, usredotočujući se selektivno na najvažnije priloge koji, ili se bave starim i dobro poznatim pitanjima i problemima prevođenja i tumačenja Svetog pisma, koji do danas nisu riješeni na zadovoljavajući način, ili pak u hermeneutičkom smislu otvaraju neke nove perspektive, vrednujući tako na najbolji mogući način pojedinačne rezultate suvremene Biblijske znanosti i uzimajući u obzir povijest učinkovitosti pojedinog biblijskog teksta na različitim područjima ljudskog života. Takvih priloga ima poprilično i oni daju knjizi posebnu vrijednost.

1. Ancient translations and hermeneutics of the Bible – stariji prevodi in hermeneutika Svetega pisma (119–601)

Na gotovo 500 stranica teksta i u 24 priloga obrađena je najrazličitija problematika izvornog biblijskog teksta i njegova prevođenja na druge jezike te hermeneutička pitanja koja se javljaju u tom kontekstu. Raspon tema je vrlo širok, od pitanja početaka razdiobe biblijskog teksta u manje cjeline, preko kritike teksta, temeljnih pitanja odnosa prijevoda i interpretacije teksta, problematike targuma, rabinske hermeneutike i midraša, pa sve do suvremenih židovskih prijevoda.

Poznato je da biblijski tekst nije oduvijek bio tako pregledno razdijeljen na poglavlja i retke, kako to imamo u novije vrijeme. Trebalo je puno vremena dok je, za razliku od Masoretskog teksta, taj sustav prihvaćen u različitim prijevodi-ma. Emmanuel TOV s Hebrejskog sveučilišta u Jeruzalemu u svom prilogu *Sense Divisions in the Qumran Texts, the Masoretic Text, and Ancient translations of the Bible – Pomenske delitve v kumranskih besedilih, v masoretskem besedilu in v starih prevodoh Svetega pisma* (str. 121–146) istražuje na temelju svetopisamskih i nesvetopisamskih spisa nađenih u Kumranu, zatim grčkih spisa iz helenističkog razdoblja te aramejskih spisa iz 5. i 4. stoljeća prije Krista pozadinu, smisao i tehniku razdiobe teksta na manje cjeline, otkrivajući da su svi ti tekstovi

dijeljeni u manje zaokružene cjeline prema smislu, i da je tekst, kako bi se istaknule te cjeline, pisan uvučeno i na početku i na kraju. On donosi i pregled broja podjela po pojedinim starozavjetnim knjigama prema kodeksu L (str. 134 s.) te smisao podjela na primjeru dvaju konkretnih biblijskih tekstova: Lev 1,14–2,14 (str. 139) i Pnz 12,1–14,22 (str. 141 s.).

Četiri slijedeća priloga u nizu bave se važnim hermeneutičkim pitanjima vezanim uz određeno starozavjetno mjesto. Johann LUST u članku *Messianism in the Septuagint: Isaiah 8,23b–9,6 (9,1–7)* postavlja pitanje mesijanizma Septuaginte, pokazujući na konkretnom tekstu kako se govor o Bogu i njegovu povijesnom djelovanju u grčkom prijevodu pomiče u korist govora o njegovu Mesiji čije djelovanje poprima eshatološke crte (str. 147–163). Na primjeru spornog mjesta 2 Sam 11,2–27, koje govori o Davidu i Betšebi, sljedeći prilog (Isaiah TESHIMA, *Textual criticism and early biblical Interpretation – Besedilna kritika in zgodnje razlage Svetega pisma*), pokušava, uspoređujući različite midraše, talmudske rasprave i Damašćanski spis (Kumran), otkriti kako je interes egzegeta uvjetovao inačice u daljnjem prepisivanju teksta, što onda može pomoći kod traženja stvarne istine (str. 165–179). Kako prevođenje može biti interpretacija teksta u određenim okolnostima, pokazuje sljedeći prilog na primjeru poznate zgrade o Henoku u Post 5,21–24 (Armin SCHMITT, *Übersetzung als Interpretation. Die Henochüberlieferung der Septuaginta – Gen 5,21–24 im Licht der hellenistischen Epoche* (str. 181–200). Tako autor u izrazu »i svidje se Henok Bogu« otkriva zamjenu za antropomorfni hebrejski izraz »Henok je hodio s Bogom«, što treba shvatiti kao prilagodbu helenističkom načinu izražavanja u vrijeme helenističkih kraljeva, a što je očita interpretacija, a ne samo prijevod teksta (str. 197). Terezija Snežna VEČKO u prilogu pod naslovom *Saul – the Persecutor or the Persecuted One? – Savel – preganjalec ali preganjani?* (str. 201–214) na primjeru nekoliko tekstova iz 1. i 2. Samuelove knjige, koji govore o odbačenju Šaula od strane Boga, otkriva kako pisci tih tekstova upotrebljavaju načelo o dvojnoj uzročnosti, sučeljavajući Šaula i Davida. Ovaj potonji se, za razliku od Šaula, dokazao i vjerom i poslušnošću Bogu pa je bio dostojan da postane nositeljem kraljevske dinastije (usp. str. 214).

Predstavnik tzv. »Freiburške škole« Othmar KEEL u raspravi *Die kulturellen Massnahmen Antiochus' IV. in Jerusalem: Religionsverfolgung und/oder Reformversuch?* (str. 217–244) nastoji pokazati kako je hermeneutički ključ te škole u tome da izraelsku kulturu vrednuje u njezinu staroorijentalnom okruženju, izbjegavajući apologetske tendencije. U teološkom pogledu taj pristup daje prednost stvarnosti stvaranja pred stvarnošću otkupljenja pa židovsku religiju ne suprotstavlja drugim religijama nego je pokušava promatrati u dijalogu s njima. Suprotno općem mišljenju, Keel zastupa tezu da Antioh IV. nije želio uništiti židovsku religiju, niti provesti neku kulturnu revoluciju, nego je, priklanjajući se liberalnoj struji židovstva, htio tu religiju reformirati i pomiriti s drugim reli-

gijama svoga kraljevstva. Mjere koje je poduzimao – prema Keelu – »nisu bile usmjerene protiv kulta jednoga Boga koji ne pozna slika i kipova, nego protiv partikularističkih običaja, propisa o jelima, zapovijedi o suboti i obrezanju što je bilo uzrokom odvajanja« (str. 229). S tog aspekta, autor posebno podvrgava kri-tičkom sudu mišljenja o Antiohu i njegovu vremenu prema Dn te 1 i 2 Mak.

Slijedi nekoliko manjih priloga koji se bave različitim pitanjima Novoga zavjeta. Marie-Emile BOISMARD, kako kaže sam naslov članka, *L'Ancien Testament grec dans l'Evangile de Matthieu: Septante ou Theodotion?* (str. 245–254) istražuje kojim se prijevodom Starog zavjeta Matej služio pišući svoje evanđelje. Rezultat tog istraživanja jest da se on samo kad citira iz Danijelove knjige koristi Teodocionovim prijevodom, inače uvijek rabi Septuagintu, koju često popravlja i usklađuje s Masoretskim tekstom. Ugledni protestantski bibličar iz Tübingena Martin HENGEL u svom prilogu *Apostolische Ehehen und Familien* (str. 257–274) istražuje pitanje braka apostola Petra i drugih oženjenih apostola te ulogu njihovih obitelji u prkršćanskom misioniranju. Na temelju no-vo-zavjetnih tekstova, on zaključuje da su jedino Pavao i Barnaba živjeli »kari-zmatično beženstvo« i to ne iz neke dualistički obojene askeze, nego po uzoru na samog Isusa. Svi su drugi apostoli bili oženjeni i imali obitelji koje su bile »sre-dišta misionarskog navještaja i imale su veliko značenje« (str. 274). Gerbern S. OEGEMA, *Kanon und Apokalyptik. Die Rolle der Apokalyptik in Kanonisierungsprozess der christlichen Bibel* (str. 277–295) pokušava odgovoriti na pitanje, ka-ko je od brojnih apokalipsa samo jedna našla mjesto u Novozavjetnom kanonu te zašto su nakon 200. godine poslije Krista na Zapadu bile na cijeni mnoge apokri-fne kršćanske apokalipse koje su u međuvremenu nastale, pa čak i neke židovske apokalipse (IV Ezr), dok je na Istoku dugo vladala dvojba glede knjige Otkrivenja. Autor misli da je s pojavom Montanizma nastala prava poplava apokalip-tičke literature i da su neki ugledni teolozi bili pod tim utjecajem (Tertulijan, Hi-polit, Augustin) što je podizalo ugled te literature.

U članku pod naslovom *Major greek Translations of the Bible* (str. 299–316) Athan DELIKOSTOPOULOS predstavlja povijest prevođenja Svetog pisma u Grčkopravoslavnoj crkvi. Prvo iznosi povijest prevođenja Novog zavje-ta na suvremeni grčki jezik, počam od prvog prijevoda koji je izdan u Ženevi 1638. pa do najnovijeg u Ateni 1995., ističući pritom kako su razne Protestan-tske crkve, pomažući pri izdavanju Svetog pisma, nastojale steći simpatije, ali su i utjecale na prijevod, čega se treba osloboditi. Stari zavjet je dorađivan na teme-lju teksta Septuaginte i hebrejskog teksta, a posljednje cjelovito izadnje učinjeno je 1954.–55.

Trojica učenjaka iz Jeruzalema obrađuju različitu problematiku targuma, to jest prevođenja hebrejskog biblijskog teksta na aramejski jezik. Michael L. KLEIN, *The Aramaic Targumim: Translation and Interpretation* (str. 317–331) bavi se načelnim pitanjima targuma, tragajući posebno za teološkim, eshatolo-

škim, obrednim i drugim motivima koji su utjecali na prevodioca s hebrejskog jezika na aramejski. On konstatira da ni targumi nisu iznimka od općeg pravila, po kome su prijevod uvijek istodobno i tumačenja. Pritom se posebno oslanja na palestinske targume Petoknjžja. Alexander ROFE, *Biblical Antecedents of the Targumic Solution of Metaphors* (Ps 89:41–42; Ezek 22:25–28; Gen 49:8–9, 14–15) (str. 333–340) pokazuje na konkretnim primjerima kako je govor metafore u targumu pretočen u konkretan i stvaran jezik. Tako je primjerice metafora iz Ps 80,13 protumačena u Ps 89,41–42, a ona iz Sef 3,3–4 u Ez 22,25–28. Abraham TAL, *The Hebrew Pentateuch in the Eyes of the Samaritan Translator* (str. 341–354) objašnjava razlike između Židova i Samarijanaca u odnosu prema Svetom pismu. Samarijanci su u tom pogledu bili liberalniji i stari hebrejski jezik su prilagođavali suvremenom hebrejskom jeziku, a Židovi su, kako bi sačuvali netaknutim sveti jezik kojim je pisano Sveto pismo, priređivali prijevođe (targume) na aramejskom, kojim su govorili i Isusovi suvremenici. Tako je nastao i poznati targum »Onkelos« u vrijeme drugoga hrama. Samarijanci su tek u 3. stoljeću poslije Krista počeli prevoditi Petoknjžje na aramejski, kad se više u Samariji uopće nije govorilo hebrejskim jezikom.

Dva priloga se bave prevođenjem Svetoga pisma na sirijski jezik, prvi prevođenjem Staroga a drugi Novoga zavjeta. Robert P. GORDON, *The Syriac Old Testament: Provenance, Perspective and Translation Technique* (str. 355–369) pokušava osvijetliti pozadinu i okolnosti nastanka najstarijeg sirijskog prijevođa Pešite početkom 5. stoljeća poslije Krista. Iako je teško reći što je poslužilo kao izvor tom prijevodu, autor otkriva u mnogim točkama tragove židovske egzegeze, iako se na nekim mjestima prepoznaju i kršćanski utjecaji na interpretaciju starozavjetnog teksta. Sebastian P. BROCK, *Translating the New Testament into Syriac (Classical and Modern)* (str. 371–385) istražuje nastanak i vrijednost starih prijevođa Novoga zavjeta u vremenu od 2. do 7. stoljeća poslije Krista, uspoređujući ih s prijevodima na moderni sirijski jezik sredinom 19. stoljeća. On ističe kako je Pešita bila prihvaćena bez iznimke kao kanonski prijevod u svim sirijskim crkvama. Jedino je početkom 6. stoljeća zbog kristoloških neslaganja napravljena nova revizija na temelju grčkog izvornika. Arapskim osvajanjem Sirije prekinuta je svaka veza s grčkim govornim svijetom pa nije bilo novih revizija sve do 19. stoljeća, kada su zapadni misionari za potrebe liturgije Pešitu prilagodili modernom sirijskom jeziku, ukazujući u bilješkama na razlike u odnosu na grčki »textus receptus«.

Slijede dva najkraća priloga u cijelom Zborniku. J. Neville BIRDSALL, *Georgian Translations of the Bible* (str. 387–391) bavi se poviješću i problemima gruzijskih prijevođa Biblije. Autor pretpostavlja da su podloga za prijevod Svetog pisma na taj jezik bili jezici kojima su govorili okolni narodi: grčki, sirijski i armenski. Začeci prevođenja pojedinih spisa sežu čak u 5. stoljeće poslije Krista, a cijelo Sveto pismo tiskano je prvi put 1705. godine. Na suvremenom gruzij-

skom jeziku tiskano je Sveto pismo 1990. Joshua BLAU, *Saadya Gaon's Pentateuch Translation and the Stabilisation of Mediaeval Judeo-Arabic Culture* (str. 393–398) ističe važnost prijevoda Pentateuha na arapski jezik što ga je učinio Saadja Gaon al Fajumi ne samo kao bitan element povezivanja srednjovjekovne židovsko-arapske kulture koja se prostirala od Iraka do Španjolske, nego i zbog ljepote tog jednostavnog prijevoda.

Michael van ESBROECK u svojem prilogu, koji je oveća studija pod naslovom *Les versions orientales de la Bible: une orientation bibliographique* (str. 399–509), dodiruje četiri prethodna, ali ne s namjerom da bi ih nadopunio nego, kako i naslov kaže, on želi u bibliografskom smislu ponuditi pomoć za snalaženje u labirintu bogate publikacije na spomenutim jezicima, ali i na koptskom, etiopskom i armenskom. Spominju se i prijevodi Svetog pisma na nama gotovo nepoznate jezike: aguanski, albanski s Kavkaza, pahlavi, iranski, sogdinski i nubijski koji su kasnije nestali. Svim tim prijevodima je zajedničko da su vrlo stari i da su egzistirali samo u rukopisima od kojih se vjerojatno više izgubilo nego što se sačuvalo. Autor priznaje da je teško odrediti i vremenski redosljed tih prijevoda, ali smatra da su koptski i sirijski svakako najstariji i da su otprilike stari kao i latinski prijevod. Poslije njih u 5. stoljeću je Sveto pismo vrlo često prevedeno na armenski, gruzijski i aguanski. Već su 4. i 5. stoljeće bogati brojnim kodeksima i ta pojava je jednako zastupljena od Etiopije, preko Armenije do Gruzije. S bogatstvom fragmenata Svetog pisma u tim starim prijevodima ne može se uspoređivati ni jedno profano djelo. A to znači da je Sveto pismo imalo velik ugled i utjecaj u tom vremenu.

U prvom dijelu Zbornika još su i četiri kraća priloga o određenim pojedinačnim problemima, a na kraju je članak, koji u nekom smislu sve zaokružuje, postavljajući pitanje hermeneutike u otačkoj egzegezi. Kevin J. CATHCART u prilogu *Numbers 24:17 in Ancien Translations and Interpretations* (str. 511–520) uspoređuje kako je poznato Bileamovo proroštvo iz Br 24,17 prevedeno u Septuaginti, Pešiti i u targumima te kako je rabljeno u kumranskim spisima i apokrifnoj literaturi. On otkriva mesijansko shvaćanje već u najstarijim prijevodima, a u kumranskim spisima se to mjesto često citira ili se barem na nj aludira (4Q 175; 1QM 11,5–6; CD 7,18–21 i dr.). Zanimljivo je da to mjesto nije navedeno nigdje u Novom zavjetu, ali crkveni oci ipak u zvijezdi i žezlu iz Br 24,17 gledaju najavu Utjelovljenja. J. Harold ELLENS, *Sophia in Rabbinic Hermeneutics and the Curious Christian Corollary* (str. 521–548) istražuje mjesto i ulogu Mudrosti (Sophia) u starozavjetnim knjigama o Jobu, Sirahovoj, Baruhovoj, u rabinjskoj literaturi, te njezino shvaćanje u kršćanstvu i u gnozi. Dok je prema Jobovoj knjizi Mudrost »sakrivena očima ljudi« i jedino Bog »znade gdje se ona nalazi« (Job 28,21. 23), prema Sirahovoj knjizi Bog joj je dopustio da se nastani u Izraelu i posebice u Tori i otada Tora postaje oruđe odgoja (pajdeje). To je slučaj i u Baruhovoj knjizi. U Henokovoj knjizi Mudrost ne uspijeva naći prebivalište nig-

dje na zemlji i vraća se na nebesa. U židovskoj izvanbiblijskoj literaturi, Mišni, Pirke Avot, midrašima i targumima nalazimo i dalje Mudrost u ulozi odgojiteljice. U klasično rabinsko doba (300.–600. poslije Krista) Mudrost je tako poistovjećena s Torom da je rabinska egzegeza Mudrih izreka 1–9 u Talmudu svaki put zamjenjuje Torom. Tako Tora polagano poprima i crte preegzistentnosti. Kršćanska je teologija, polazeći od Henokove knjige, koristila pojam Mudrosti u interpretaciji Svetoga pisma u apokaliptičkoj perspektivi, zamjenjujući Mudrost i Isusa Krista, kao što su rabini zamjenjivali Mudrost i Toru. Ona je pomogla pri formulaciji Isusove preegzistencije. Michael FISHBANE, u članku pod naslovom *Midrash and the Meaning of Scripture* (str. 549–563) nudi pojmovni, fenomenološki i hermeneutički pregled starog židovskog tumačenja Svetog pisma koje poznamo pod imenom »midraš«. Njegova središnja teza jest da leksemi Svetoga pisma djeluju kao sustav riječi (*parole*) za egzegetski izričaj (*langue*) rabinskog midraša. Učinak midraša je u tome što on rađa »svetopisamsku teologiju« u tom smislu da samo Sveto pismo potvrđuje teološki smisao. U tom postupku rabini zapravo »rabiniziraju« Sveto pismo u tom smislu što njegov stvarni smisao preoblikuju u skladu s rabinskim interesima. Autor donosi primjere iz *Genesis Rabba* i midraša o psalmima. Leonard Jay GREENSPOON u članku *Traditional Text, Contemporary Contexts. English-Language Scriptures for Jews and the History of Bible Translating* (str. 565–575) istražuje utjecaj geografskog i kulturnog konteksta pri židovskom prevođenju Biblije na engleski jezik. On otkriva da se prevoditelji nisu držali samo tradicionalnih značenja pojedinih hebrejskih riječi nego su se trudili, pogotovo u popularnim prijevodima, da i u drukčijem kontekstu biblijski tekst bude razumljiv. Kao primjer on donosi usporedbu židovskih prijevoda na engleski (načinjenih u Americi i Engleskoj) poznatog mjesta Izl 3,22: »Neka svaka žena traži od svoje susjede... nakita srebrnog i zlatnog...« Na kraju autor sasvim logično zaključuje da bi trebalo usporediti sve židovske prijevode, počam od Septuaginte i aramejskih targuma pa sve do najnovijih prijevoda, ako želimo otkriti zajedničke poteze u prevođenju. Moshe ISH-HOROWICZ u prilogu *Righteousness (Tsedek) in the Bible and Its Rabbinic Interpretations* (str. 577–587) istražuje značenje jednog od najvažnijih i najviše istraživanih biblijskih pojmova, Božje pravednosti (*cedek*) u samoj Bibliji i u rabinskim tumačenjima. On je promatra kao najveću Božju osobinu i temelj njegove savršenosti. Pravednost može zamijeniti ljubav, dobrotu, milosrđe, pravičnost, čistoću, svetost i sve druge etičke kreposti. Polazeći od Post 18,19, da Bog »daje zapovijedi« kako bi ljude učio pravednosti, autor shvaća Toru kao vezu između Boga i čovjeka u kojoj se otkriva Božja savršenost, a zadnji cilj s Torom jest: »Sveti budite! Jer ja sam svet« (Lev 19,2). U rabinskom shvaćanju pravednost postaje ponajprije načelom etike, a onda i načelom pobožnosti, čistoće pa, prema tome, smislom svih propisa, zakona, pravila i djela. Prosper S. GRECH u svom članku *The Regula Fidei as a Hermeneutical Principle in Patri-*

stic Exegesis (str. 589–601), kojim završava prvi veliki dio Zbornika, provjerava u kojem je smislu *regula fidei* shvaćana kao hermeneutičko načelo u patrističkoj egzegezi. Polazeći od toga da ona ima podlogu u novozavjetnim tekstovima, koji razlikuju pravu od krive vjere po odnosu prema Isusu (1 Kor 12,3; 1 Iv 4,1–2), Irenej je to isto načelo primijenio u sporu s gnosticima, a jednako tako i Tertulijan i Klement Aleksandrijski. Origen i Augustin to pravilo vjere upotrebljavaju u tumačenju Svetoga pisma, što se nastavlja sve do Reformacije, koja prekida s takvim pristupom. Potkraj svoga priloga autor se osvrće na najnoviji dokument Katoličke međunarodne biblijske komisije *Tumačenje Biblije u Crkvi*, upozoravajući kako taj dokument podsjeća na činjenicu da egzegeti imaju prethodno razumijevanje tekstova koje istražuju. U katoličkih egzegeta to prethodno razumijevanje počiva na stavovima vjere koje su poprimili u crkvenom zajedništvu kroz teološku refleksiju. Taj povijesni proces razumijevanja H. G. Gadamer (*Wahrheit und Methode*) zove »stapanje horizonata« teksta i njegova tumača, a on je omogućen poviješću učinka samog teksta (*Wirkungsgeschichte*). Na kraju, autor kaže da bi sve Crkve, koje danas ispovijedaju apostolsku vjeru, mogle primijeniti to hermeneutičko načelo u egzegezi što bi dovelo do boljeg dijaloga među njima.

2. Slavonic and other translations of the Bible – slovanski in drugi prevodi Svetega pisma (605–1325)

Prvi i daleko najopsežniji prilog u nizu od 24 članka govori o prijevodima Starog zavjeta na slavenske jezike, a posebice na staroslavenski: Francis J. THOMSON pod naslovom *The Slavonic Translation of the Old Testament* (str. 605–920) nudi vrlo opsežnu studiju od preko tristo stranica s vrlo bogatim kritičkim aparatom koji sadrži 1331 bilješku. Bibliografija obuhvaća ništa manje nego 36 stranica. Autor je prvi put na jednom neslavenskom jeziku ponudio cjelokupan pregled povijesti prevođenja starozavjetnih spisa na staroslavenski jezik, od najstarijih do najnovijih. Prvo je prikazao povijest prevođenja i izdavanja cijelog Starog zavjeta, a potom svake pojedine knjige i to onim redom kako stoje u Bibliji. Svoju studiju Thomson započinje kraćim pregledom razvoja studija starozavjetnog teksta od 16. do 18. stoljeća, ističući više zapadnih učenjaka koji su u tom odigrali važnu ulogu. U 17. stoljeću je Josef Dobrovsky udario solidne temelje za kasnije staroslavenske studije Svetog pisma. On je zato i nazvan »ocem slavenske filologije«. Što se samog teksta tiče, posebno je istaknut *Codex Alexandrinus* kao pouzdan svjedok teksta (str. 608–619). Zatim slijedi iscrpan opis utemeljenja (1911. godine), popis članova i prikaz rada komisije za kritičko izdanje najstarijih slavenskih prijevoda, ali je taj rad prekinut komunističkom revolucijom 1917. (str. 619–631). Zatim je prikazana povijest prijevoda prije svete braće Ćirila i Metoda. U tom kontekstu autor se osvrće i na staroslavensku litur-

giju s glagoljskim pismom koji su u Hrvatskoj i Dalmaciji korišteni u rimskom obredu, a što je papa Inocent IV. posebnim reskriptom 1248. odobrio u Senjskoj biskupiji. On spominje i legendu prema kojoj je sam sv. Jeronim stvorio glagoljicu i Sveto pismo preveo na staroslavenski, a koja je doprinijela zdušnom prihvaćanju glagoljice u Dalmaciji. Ipak, najveći doprinos na tom području dali su u devetom stoljeću sveta braća Ćiril i Metod. Oni su stvorili glagoljicu i na slavenski jezik preveli najveći dio Biblije, ali na žalost dosta toga nije sačuvano. Puno je prostora posvećeno prikazu prijevoda cjelovite Biblije na slavenske jezike, počam od Genadijeve 1499., preko Ostroške 1581., Moskovske 1663., Elizabetine Biblije 1751., do sadašnjeg rada Biblijske komisije na pripremanju novog kritičkog izdanja Biblije, koji je odobrio Sinod Ruske pravoslavne crkve 1990. godine (str. 655–728).

U drugom dijelu svoje studije Thomson po redu analizira sve starozavjetne knjige, baveći se posebno najtežim i najspornijim mjestima, uspoređujući staroslavenski prijevod s grčkim tekstom Septuaginte, na jednoj i Masoretskim tekstom u engleskom prijevodu, na drugoj strani (str. 728–870). Autor se često dotiče teksta hrvatskih glagoljskih brevijara i misala, naglašavajući kako je doduše prevođeno sa Septuaginte, ali pod jakim utjecajem latinskog teksta Vulgate, pri čemu su se potkrale i brojne greške. Na kraju se nalaze još tri kraća dodatka koji se bave prijevodom pojedinih starozavjetnih knjiga na rutenski jezik (str. 870–882).

Rad pokazuje veliko bogatstvo prijevoda svetopisamskih knjiga na slavenske jezike, a posebice na staroslavenski i predstavlja dragocjenu orijentaciju za svaki daljnji rad na tom području. Mi Hrvati možemo biti zadovoljni brojem spomenutih glagoljskih misala, brevijara i kodeksa, ali ne i citiranom literaturom s hrvatskog govornog područja, što nas obvezuje da s više mara istražujemo svoju dragocjenu baštinu.

Slijedi nekoliko radova koji poblize obrađuju neka pitanja dotaknuta u prethodnoj studiji. Catherine M. MACROBERT u prilogu pod naslovom *The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century* (str. 921–942) istražuje povijest slavenskog psaltira do 15. stoljeća, koristeći pedeset rukopisa iz razdoblja od 11. do 15. stoljeća i uzimajući u obzir vrijeme, mjesto i okolnosti nastanka pojedinih prijevoda. On misli da je bolje govoriti o redakcijama nego o rukopisima, jer se od prvog prijevoda svete braće Ćirila i Metoda u 9. stoljeću nije sačuvao ni jedan rukopis, nego samo tri redakcije iz 11. stoljeća. On donosi i zamršen grafički prikaz tekstualnog razvoja psaltira na crkveno-slavenskom jeziku do 15. stoljeća, dodajući tome i popis karakterističnih grčkih inačica u različitim redakcijama (str. 928–935). Christian HANNICK u članku *Die Rekonstruktion der altslavischen Evangelien bei Josef Vajs und ihre vermeintlichen griechischen Vorlagen* (str. 943–958) pozabavio se djelom velikog češkog učnjaka Josefa Vajsa koji je na području proučavanja staroslavenskog evanđelja i

povijesti grčkog teksta s kojeg je ono prevedeno ostavio kapitalno djelo u četiri sveska »Text rekonstruovaný« (1935.–1936.). Autor ističe i podršku koju je Vajsu pružio krčki biskup Antun Mahnić koji je 1902. godine na Krku osnovao »Academia paleoslavica« za proučavanje staroslavenskih glagoljskih spomenika. On promatra Vajsov rad kao nastavak i istodobno preciziranje rada Josefa Dobrovskog u pogledu odnosa staroslavenskih evanđeoskih tekstova prema grčkoj bizantskoj tradiciji teksta (koine) kao i prema takozvanim »zapadnim« inačicama. Jedna od njegovih velikih zasluga je u tome što je on prvi u potpunosti rekonstruirao grčki predložak za sveukupan staroslavenski tekst evanđelja. Ipak, u svjetlu velikog napretka biblijske kritičke znanosti u ovih šezdeset godina treba korigirati Vajsov izbor tekstova koji se oslanjao na izbor tekstova prema njemačkom bibličaru von Sodenu, jer je to u međuvremenu prevladano. Henry R. COOPER, Jr., svojim prilogom *The Origins of the Church Slavonic Version of the Bible: An Alternative Hypothesis* (str. 959–974) odudara od općeg mišljenja da su sveta braća Ćiril i Metod začetnici prevođenja Biblije na slavenske jezike, smatrajući da su već prije njihova misioniranja slavenskih naroda postojali neki prijevodi koje su oni onda zapisali. Tako oni ne bi bili autori najstarijih prijevoda u povijesnom već u literarnom smislu. On misli da su ti najstariji prijevodi nastali vjerojatno negdje u Bugarskoj, a kasnije su pripisivani Ćirilu i Metodu kako bi imali veći autoritet. Elena SURKOVA u kraćem prilogu *The Theological, Philosophical and Linguistic Background of Constantine the Philosopher's Concept of Translation* (str. 975–984) traga za teološkom, filozofskom i lingvističkom pozadinom Konstantina Filozofa (Ćirila). Tu pozadinu ona nalazi u Pavlovim poslanicama i u učenju Pseudo-Dionizija Areopagite. Drugim riječima njegova gnozeologija temelji se na kršćanskom neoplatonizmu.

Poljski stručnjak za slavensku filologiju Leszek MOSZYNSKI uspoređuje dva renesansna prijevoda nastala u kratkom vremenskom razmaku, jedan slovenski i jedan poljski: *Zwei slavische Renaissancepsalterübersetzungen aus dem Hebräischen: die slovenische von Primož Trubar 1566 und die polnische von Szymon Budny 1572 (Ähnlichkeiten und Unterschiede ihrer Übersetzungsmethoden)* (str. 985–1003). Svoju usporedbu proveo je na uzorku od deset psalama koje je temeljito obradila Francka Premk (»Korenine slovenskih psalmov«). Zajedničko je slovenskom i poljskom prevoditelju što psalme prevode iz hebrejskog, ne koristeći druge već postojeće renesansne prijevode. Razlika je u tome što Budny prevodi hebrejski tekst doslovno, riječ po riječ, dok Trubar prevodi slobodnije, unoseći u tekst katkad svoje vlastite riječi kao tumačenje teškog teksta, a katkada se služi i Vulgatom. Ala KOZHYNAVA u vrlo kratkom referatu *On a Biblical Quotation in an Old Slavic Text* (str. 1005–1014) analizira prijevode u staroslavenskim rukopisima spornog retka Mt 18,11 koji se ne nalazi u mnogim izvornicima: »Sin Čovječji dođe spasiti izgubljeno«. Brojni staroslavenski rukopisi imaju taj redak, koji je najvjerojatnije kasniji dodatak Matejevu tekstu, pa se

u tom svjetlu postavlja i pitanje starosti izvornika prvih slavenskih prijevoda. Hrvatska predstavnica Antonija ZARADIJA KIŠ u prilogu *Particularités des traductions de l'Ancien Testament dans le glagolisme croate (Job 38–39)* (str. 1015–1029) istražuje rječnik dvaju poglavlja Jobove knjige što se nalaze u dva hrvatska brevijara pisana glagoljicom: Peti vatikanski brevijar iz 1379. i Moskovski brevijar iz 1442. godine, u kojem je glagoljica transliterirana u latinicu. Uzimajući primjere s tri područja, astronomije, ontologije i raslinstva, i istražujući mogući upliv grčkih i latinskih prijevoda, autorica otkriva poseban autohton značaj hrvatskog glagoljaškog teksta. Ni tako težak tekst kao što je Job 38–39 nije umanjio literarnu ljepotu glagoljaškog prijevoda. Druga hrvatska predstavica Anica NAZOR u svom kratkom prilogu *The Bible in Croato-Glagolitic Liturgical Books* (str. 1031–1037) daje sumaran pregled prikupljanja i objavljivanja svetopisamskih perikopa na hrvatskoj glagoljici. Taj proces je započeo početkom 19. stoljeća s ciljem da se tako sastavi i izda cijelo Sveto pismo. Začetnik mu je filolog Ivan Berčić (1824.–1870.), a njegovo djelo je nastavio Dragutin Parčić (1832.–1902.). Ipak, najviše je na tom području uradio već spominjani češki filolog i bibličar Josef Vajs. On je u hrvatskim glagoljaškim brevijarima i misalima našao 600 od 1320 sveukupnih poglavlja Svetoga pisma. 380 ih je bilo prevedeno s grčkoga, a ostalo s latinskog jezika.

Stotinjak stranica Zbornika posvećeno je slovenskim prijevodima Biblije. Jože KRAŠOVEC je svoj prilog *Slovenian Translations of the Bible* (str. 1039–1074) razdijelio u tri dijela. I. Pregled povijesti prevođenja na slovenski do 1996.; II. Pjesničke posebnosti hebrejskih psalama u slovenskim prijevodima; III. Osobine slovenskog standardnog prijevoda (1996.). U prvom dijelu Krašovec najprije donosi prijevode novozavjetnih spisa u 16. stoljeću, počam od Primoža Trubara pa do izdanja cijeloga Novoga zavjeta 1582. Zatim prikazuje po redu sedam cjelovitih prijevoda i različita izdanja Biblije, od Biblije Jurja Dalmatina u Wittemburgu 1584. do Slovenskog standardnog prijevoda 1996., osvrćući se uvijek na okonosti izdanja te navodeći njihove priređivače i izdavače. Istražujući prevođenje psalama na slovenski jezik, Krašovec otkriva da su ti prijevodi uglavnom vjerni izvorniku i da su parafraze rijetke. Pritom je posebnu pozornost posvetio pjesničkom paralelizmu koji je temeljni kriterij u hebrejskom pjesništvu. Krašovec se trudi što iscrpnije predstaviti najnoviji slovenski prijevod Svetog pisma. On je skupno djelo većeg broja prevodilaca, pa je ujednačavanje njihovih prijevoda tražilo puno truda i vremena. Temeljno je polazište bilo da treba prevoditi iz izvornog teksta, poštujući njegove retorične i slogovne osobine, što od prevodilaca zahtijeva poznavanje literarnih oblika izvornika, skromnost i disciplinu. – Troje autora, Jasna HROVAT, Marijan SMOLIK i Anica ZADNIKAR donose u svom zajedničkom prilogu pod naslovom *Bibliography of Slovenian Translations of Biblical Texts* (str. 1075–1107) cjelokupnu bibliografiju slovenskih prijevoda. Doneseni su kronološkim redom, i to prvo oni koji su

ostali samo u rukopisu, a potom oni tiskani. U slovenski blok Zbornika spadaju još dva manja priloga koji se bave problematikom pojedinih dijelova Biblije. Marijan PEKLAJ u članku pod naslovom *Set Expressions in the Pentateuch. A Challenge for the New Slovenian Translation of the Bible* (str. 1109–1115) razglaba o prevođenju određenih izraza koji se u Pentateuhu često ponavljaju, zauzimajući se za to da se oni na svim mjestima prevode jednako. Edo ŠKULJ se u članku *Musical Instruments in Psalm 150* (str. 1117–1130) bavi prevođenjem imena glazbenih instrumenata spomenutih u psalmu 150. Uspoređujući osam slovenskih izdanja Biblije, on dolazi do zaključka da su prevodioci dijelom prevodili iz hebrejskog, a dijelom iz grčkog (LXX) i latinskog (Vulgata), birajući izraze najprimjerenije svome vremenu.

Drugi dio Zbornika zaokružuje poveći blok od jedanaest priloga koji donose preglede prevođenja Biblije na dotične jezike, među kojima je i prilog o hrvatskim prijevodima: Adalbert REBIĆ, *Die Übersetzung der Bibel ins Kroatische. Eine kurze Übersicht* (str. 1131–1145). Istaknuvši kako je Biblija putem starih kodeksa bila od samog pokrštenja Hrvata prisutna u njihovu životu, autor je samo kratko dotaknuo prevođenje na staroslavenski jezik, budući da je tome posvećen poseban prilog (A. Nazor). Prvi prijevod cijele Biblije na hrvatski pojavio se doduše tek u 19. stoljeću, ali je prevođenje pojedinih dijelova puno starije. Ta aktivnost prikazana je pregledno u pet točaka: a) Najstariji dijelovi prijevoda Biblije na hrvatski su *lektionari i evanđelistari* 14. i 15. stoljeća (Korčulanski, Zadarski, Bernarda Splićanina, Dinka Ranjine...). Ta aktivnost se nastavlja kroz stoljeća, sve do najnovijih lektionara 19. i 20. stoljeća (Iveković, Voršak, Vlašić, Žuvić); b) Jednako tako su stari i prijevodi psalama u brevijarima koji uz spomenute lektionare spadaju među najstarije tiskane knjige na hrvatskom; c) Prijevodi koji su ostali u rukopisu zauzimaju također značajno mjesto, a među njima posebno prijevod Bartola Kašića iz prve polovice 17. stoljeća, Poljička Biblija iz 18. stoljeća i prijevod Antuna Sovića koji je poslužio kao temelj Zagrebačke Biblije (1969.); d) U vrijeme refomacije hrvatski protestanti su razvili živu prevodilačku aktivnost (Vergerius, Juričić, Cvečić), a Matija Vlačić Ilirik je svojim djelom *Clavis Scripturae Sacrae* dao velik doprinos hermeneutici; e) Na kraju dolazi pregled cjelovitih prijevoda Biblije ili samo Novog zavjeta (Katančić, Škarić, Štadler, Zagoda, Šarić, Rupčić, Duda, Biblija Stvarnosti, Ilustrirana Biblija mladih, Duda/Fučak, Raspudić, Ladan, Grubišić). Osim značenja Biblije na vjerskom području, autor ističe i njezino značenje na planu pismenosti i kulture hrvatskog naroda. – Slijedi niz od deset prikaza koji nude sličan pregled: Vera STOJČEVSKA-ANTIC, *La Bible en Macédoine* (str. 1147–1165); Jaroslava PEČIRKOVA, *Czech Translations of the Bible* (str. 1167–1200); Bernard WODECKI, *Polish Translations of the Bible* (str. 1201–1233); Martin G. SALOWSKI, *Bibelübersetzungen ins Lausitzer Sorbische* (str. 1235–1242); György BENYIK, *Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Bibelübersetzungen* (str.

1243–1276); Magne SAEBO, *Übersicht über nordische Bibelübersetzungen: in Auswahl* (str. 1277–1283); Magne SAEBO, *Die neue norwegische Bibelübersetzung-Probleme und Erfahrungen* (str. 1285–1295); Alexander STOLYAROV, *Translation of the Bible into Tungus-Manchu Languages* (str. 1297–1303); Bruce M. METZGER, *The First Translation of the New Testament into Pennsylvania Dutch (1994)* (str. 1305–1313); Antoni BELINE, *The Friulan Bible: The Fulfilment of a Wish and a Right of the Friulan People (1997)* (str. 1315–1326).

3. Interpretation of the Bible in various fields – interpretacija Svetega pisma na različnih področjih (1327–1848)

Kao što stoji u naslovu, u ovom trećem dijelu Zbornika nalaze se radovi s različitim temama. Ipak najviše ih je posvećeno hermeneutičkim pitanjima, recepciji Biblije i povijesti učinkovitosti (Wirkungsgeschichte) u pojedinim narodima i kulturama. Carlo BUZZETTI u svom prilogu »*KECHARITOMENE*« = »*FULL OF GRACE*«? *Translating Today under Three Influences: The Greek, the Vetus Latina, the Vulgate* (str. 1329–1340) ponovo postavlja često diskutirano pitanje, je li particip perfekta pasivnog *κεχαριτωμένη* u Lk 1,28 Vulgata sretno prevela s *gratia plena* i koliki je bio utjecaj Vulgate na kasnije prijevode. K tome dolazi pitanje odnosa prema protestantima koji su se oslonili na *Vetus Latina* gdje je prevedeno *gratificata*. Više od četiri stoljeća postojala je nepremostiva razlika između katoličkih i protestantskih prevoditelja. Prvi su kopirali Vulgatu, a drugi su je pod svaku cijenu izbjegavali, jer u njezinoj verziji nije jasno da je Bog subjekt, a Marija objekt njegova djelovanja. Ali isto tako treba reći da ni verzija u *Vetus Latina*, ako se ne uzme u obzir kontekst, ne ističe sama po sebi cilj Božjeg djelovanja s Marijom i veličinu njezine uloge. U međuvremenu su shvatili i jedni i drugi da se *Vetus Latina* i *Vulgata* ne moraju polemički isključivati. Autor ističe kako su katolici shvatili da može biti dobar prijevod, a da ne bude kopija riječi »*gratia plena*«, a protestanti su shvatili da neće izdati smisao teksta, ako ponešto nauče od *Vulgate* (usp. str. 1336). Na kraju Buzzetti nudi konkretan rezultat svojih razmišljanja. On odmah nakon pozdrava »Zdravo, Marijo« ističe »Gospodin s tobom«, a tek onda prevodi *kecharitomene*. U talijanskom prijevodu to izgleda ovako: »*Ti saluto, Maria! Il Signore è con te; egli ti ha colmata di grazia.*« Budući da je njegov prilog na engleskom, Buzzetti to donosi i u engleskoj verziji: »*Hail Mary! The Lord is with you; he has filled you with grace.*« (str. 1337). Na kraju autor ističe da se treba čuvati dvaju ekstrema: stava onih koji misle da *Vulgatu* treba slijediti bez ikakve kritičke prosudbe, kao i držanja onih koji preudiciraju koješta u pogledu *Vulgate* (str. 1338). Mario CIMOSA, u članku pod naslovom *Translating the Old Testament* (str. 1341–1357) kritički uspoređuje prijevod Septuaginte (LXX) s Masoretskim tekstom na prim-

jeru više mjesta iz knjige Postanka. Cilj mu je, na temelju razlika među dvama tekstovima, objasniti grčke varijante, način i tehniku prevođenja Septuaginte. Ugledni njemački bibličar Norbert LOHFINK, koji je kroz gotovo dva desetljeća surađivao u velikom projektu zajedničkog katoličkog i protestantskog prijevoda Biblije (»Einheitsübersetzung«), u svom prilogu *Kohelet übersetzen. Berichte aus einer Übersetzerwerkstatt* (str. 1359–1386) donosi svoja bogata iskustva prevođenja starozavjetne knjige Kohelet (Propovjednik), polazeći od zajedničkih unaprijed dogovorenih načela koja su vrijedila za sve prevodioce i slijedeći dugu proceduru do konačne redakcije prijevoda. On donosi i brojne nedoumice u pogledu vjernosti izvornom tekstu, razmišljanje o tome treba li prevoditelj uzeti u obzir pitanja o kojima egzegeza još raspravlja, kao npr. neke analize strukture teksta i sl. Posebnu pozornost je posvetio pitanju prevođenja određenih pojmova karakterističnih za ovu knjigu. Autor također upozorava da se često polazi od pogrešne pretpostavke kako se hebrejski tekst praktično sastoji samo od kratkih i jednostavnih rečenica, pri čemu se previđaju kompliciraniji nizovi rečenica zbog čega onda trpi prijevod. Anatoly A. ALEKSEYEV u kraćem članku *Holy Scripture and Its Translation* (str. 1387–1400) polazi od činjenice kako je u povijesti i kulturi nekih naroda određena vrsta prijevoda (npr. liturgijski) stekla takvu popularnost da se smatra važnijim od originala. To vrijedi i za Vulgatu koja je u nekom smislu na Tridentinskom saboru kanonizirana. Autor se zauzima za veće vrednovanje izvornog teksta i misli da bi u tom pogledu mogao biti od pomoći interlinearni prijevod. Savas AGOURIDES se bavi pitanjem pravoslavne hermeneutike: *Orthodox Hermeneutics and Translation of the Holy Scriptures* (str. 1401–1412). Pritom se autor posebno osvrće na pojam vremena, prostora i antropologiju. S obzirom na vrijeme ističe eshatološko shvaćanje pravoslavne teologije u kojem budućnost promatra u sadašnjosti, a sadašnjost u odnosu prema budućnosti. U pogledu pojmova prostora (nebo, pakao, zemlja) ističe se njihovo dinamično, a ne statično shvaćanje. To vrijedi i za čovjekov odnos prema Bogu. Sve-topisamska antropologija uvijek pretpostavlja čovjeka kao cjelinu. Utjecaj platonizma u prošlosti imao je za posljedicu jednostran moralizirajući pristup Svetom pismu. Manfred GÖRG se bavi načelnim pitanjem biblijske hermeneutike: »Menschenwort« und »Gotteswort«. *Die Biblische Ursprache als Gegenstand Biblischer Theologie* (str. 1413–1431). Njegovo je polazište činjenica sve većeg razlikovanja između čovjekova autorstva i Božjeg djelovanja u literarnom procesu nastanka Biblije. Dok je hebrejski jezik slovio kao prajezik čovječanstva, i zato kao sveti biblijski jezik, nije bilo napetosti između Biblije kao ljudske i Božje riječi. S prosvjetiteljstvom i pojavom racionalne teologije biblijski je jezik postao predmetom kritičkog proučavanja, a time se javlja i pitanje odnosa biblijskih spisa prema riječi Božjoj koja je u njima sadržana. Brojni suvremeni radovi na biblijskim tekstovima ostaju samo na razini biblijske filologije, ne postavljajući uopće pitanje Biblije kao riječi Božje. Na katoličkoj strani se u novije vrije-

me taj problem pokušava riješiti isticanjem ekleziološke ukorijenjenosti egzegeta koji se u svom radu poistovjećuje s Crkvom i njezinom vjerom da je Sveto pismo riječ Božja (C. Dohmen), ali isto tako i isticanjem ekleziološki shvaćenog pojma Inspiracije (K. Rahner) i integracije Starog zavjeta kroz kršćansku recepciju (P. Grelot). Görg upozorava da je to kršćanski pogled i da se na taj način zanemaruje hebrejsko/aramejska Biblija i njezina dimenzija riječi Božje. On misli da se biblijski tekstovi, koje moderna znanost istražuje kao ljudsku riječ, mogu smatrati riječju Božjom, ako se shvate kao manifestacija procesa koji je Stvoritelj inicirao svojom riječi i svojim Duhom i kao zrcalo ljudskih puteva i stranputica u odnosu čovjeka prema Bogu. On zaključuje: »Prema tome 'ljudska riječ' u Bibliji može se smatrati dijagnostičkom i terapeuskom 'riječi Božjom'« (str. 1430). Matti MYLLYKOSKI u članku pod naslovom *Théologie du Nouveau Testament, idéologie et identité chrétienne* (str. 1433–1445) obrađuje problem određenih modela vezanih uz proučavanje teologije Novog zavjeta (*Demythologisierung, Heilsgeschichte, Mitte der Schrift, »theologies du genitif«, Wirkungsgeschichte*). On zaključuje da su svi ti modeli apriorno ideološki opterećeni i da bi se uvijek moralo uzimati u obzir socijalna pitanja Pracrkve (razne sporove, pluralizam teološkog mišljenja, protužidovski stav), ali i naše ideološke opterećenosti. Karl Matthäus WOSCHITZ u svojoj studiji *Mythe, Wort und Kultus als religiöse Grundkategorien. Eine Hermeneutik vom Sehen und Hören, Bild und Wort, Raum und Zeit* (str. 1447–1466) polazi od velikog značenja vizualne i auditivne simbolike u religijskom izražavanju. Ta simbolika se odlično nadopunja kategorijama prostora i vremena u stvaranju obzorja stvarnosti. Helenistički religijski izričaj više se bazira na gledanju i predodžbama (misterijski kultovi), a židovski na slušanju i riječi (objava). Mit svojom simbolikom služi za tumačenje života i povezivanje sadašnjeg vremena s počecima. Kult u svojoj povezanosti s mitom izražava čovjekova egzistencijalna pitanja. U drugom dijelu referata autor posebno obrađuje biblijsko značenje gledanja i slušanja, a posebno njihovo značenje u kontekstu teofanijskog govora i govora o proročkom pozivu kao i povezanosti s novozavjetnom kerigmom (Krist kao Logos i Slika – Eikon). On kao primjer novozavjetne literature posebno navodi poslanicu Rimljanima, Hebrejima i ivanovske spise. Nikola HOHNJEC također nudi hermeneutički prilog *Matthias Flacius Illyricus, Father and Creator of Modern Biblical hermeneutics (1520–1575)* (str. 1467–1477). Autor prikazuje M. Vlačića Ilirika kao čovjeka druge reformatorske generacije i ističe njegov velik doprinos razvoju biblijske hermeneutike, osvrćući se posebno na njegova dva glavna djela, *Clavis* i *Glossa*. Polazeći od poznatih načela reformacije »sola fides«, »sola Scriptura« i »sola gratia«, Vlačić stvara svoju biblijsku hermeneutiku i razvija teološku egzegezu kojoj je glavno načelo »analogia fidei«, a Krist središte. Pritom je Vlačić ustrajao na uvjerenju reformacije da je Sveto pismo do te mjere jasno da može samo sebe tumačiti. Drugim riječima, Duh Sveti je istodobno i autor i tumač Svetoga

pisma. Druge discipline, kao retorika ili filozofija imaju samo podređenu ulogu. Vlačić je u svoje vrijeme, osim što je bio autoritet na području biblijske hermeneutike, slovio i kao jedan od najboljih jezikoslovaca. Marcello GARZANITI u prilogu *Von der biblischen Exegese zur Entdeckung der Stämme der slawischen Kultur: Studien zum slawischen Evangelium von J. Dobrovsky bis P. J. Šafařík* (str. 1479–1497) otkriva međusobni odnos i utjecaj u razvoju biblijske znanosti u slavenskim narodima i slavistike kao samostalne znanosti. Zahvaljujući tome što su sveta braća Ćiril i Metod prevodeći Bibliju stvorili slavenski literarni jezik, razvoj biblijske znanosti i razvoj slavistike ostali su trajno međusobno ovisni. Razvoj biblijske znanosti na planu tekstualne kritike u 18. stoljeću postao je podlogom razvoja moderne filologije uopće. U to vrijeme J. Dobrovsky je dao velik doprinos u tom pogledu. U prošlom stoljeću prevladava kod slavenskih naroda interes za proučavanjem izvora vlastitog jezika i kulture nad interesom za proučavanjem biblijskog teksta («philologia sacra»). Bilo je ljudi poput J. Kopitara i P. J. Šafaříka koji su se i dalje trudili oko proučavanja sveukupnih slavenskih rukopisa, ali je ipak sve više prevladavao pojedinačni nacionalni interes. Autor konstatira da se danas ponovo budi interes za rekonstrukcijom »cirilometodskog izdanja« Svetog pisma, a posebice evanđelja i uz to vezanu problematiku slavenske filologije. John M. RIST u prilogu *On the Very Idea of Translating Sacred Scripture* (str. 1499–1511) postavlja pitanje je li uopće moguć prijevod Svetog pisma, budući da svaki jezik ima svoje nepromjenljive pojmovne obrasce, a i filozofsko vrednovanje jednoga izričaja ne poklapa se s drugim, tako da je teško posadašnjiti stare tekstove. Kao moguće opreke uspjelom posadašnjem starog teksta javljaju se na jednoj strani fundamentalizam, a na drugoj neka vrsta »korekcije« teksta. I jedno i drugo treba izbjeći.

Nakon ovog načelnog razmišljanja, slijedi niz priloga hermeneutičke naravi od kojih se svaki bavi nekim određenim aspektom: Jože PLEVNIK, *B. Lonergan's Cognitional Theory and the Hermeneutics of Form Criticism* (str. 1513–1529); James H. CHARLESWORTH, *Polanyi, Merleau-Ponty, Arendt, and the Foundation of Biblical Hermeneutics* (str. 1531–1558); Anthony C. THISELTON, *Thirty Years of Hermeneutics: Retrospect and Prospect* (str. 1559–1574); Andreas WAGNER, *Die Bedeutung der Sprechakttheorie für Bibelübersetzungen, aufgezeigt an Gen 1,29, Ps 2,7 und Dtn 26,17–19* (str. 1575–1588).

Ugledni njemački bibličar Joachim GNILKA u svom prilogu *Zur Interpretation der Bibel – Die Wirkungsgeschichte* (str. 1589–1601) kritički se osvrće na sve češće zahtjeve u posljednje vrijeme da se u interpretaciju biblijskih tekstova uključi i povijest njihove učinkovitosti (Wirkungsgeschichte). On nalazi te zahtjeve opravdanim, jer brojne humanističke discipline tu metodu već dugo prakticiraju, dok je u biblijskoj znanosti bila zanemarena. Pokušavajući definirati sam pojam, on se u teološko-hermeneutičkom razmišljanju osvrće na poznate

hermeneutičare H.-G. Gadamera, A. C. Dantoa i W. Benjamina i na učenje Drugoga vatikanskog sabora o odnosu Pisma i Tradicije. Opravdanje te metode Gnilka nalazi jednako u Gadamerovu poimanju stapanja horizonata biblijskog spisa i tumača (*Horizontverschmelzung*), u analizi povijesti kod Dantoa i u motivu opasnog prisjećanja u Benjamina. Nadalje, on je uvjeren da je moguće i odnos Pisma i Tradicije shvatiti kao odnos Pisma i učinaka koje je ono proizvelo. Prema tome, povijest učinka pomaže tumaču da bolje vidi svoje stajalište, ali ona suočava i tekst koji je svjedočanstvo prošlosti sa zahtjevima sadašnjeg vremena. Sadašnje vrijeme na poseban je način tema sljedećeg priloga i to kao postmoderna: David J. A. CLINES, *The Postmodern Adventure in Biblical Studies* (str. 1603–1616). Pokušavajući odrediti značenje i sadržaj pojmova postmoderna i postmodernizam, autor ističe da nije riječ o logičnom razvoju kritičke misli i nastavku moderne, već je u pitanju puno samokritičnije vrijeme, kada se dosta toga dovodi u pitanje. Tako danas možemo u isto vrijeme pratiti promjene i kontinuitet, prekid s prijašnjim i reafirmaciju prijašnjeg. Postmodernu biblijsku teologiju obilježava napuštanje ideje jedinstva teologije, pa ona tako postaje komparativna teologija. Na cijelom je planu potreban zaokret od hermeneutike prema etici. A to znači da treba postaviti pitanje smisla znanstvenog rada: Zašto to činimo? Kakva je funkcija znanstvenog rada i kakav interes imamo s njime? Clines misli da biblijsku znanost u budućnosti očekuje prava avantura, ali bi bilo opasnije pokušati se ukloniti toj avanturi nego joj se izložiti. Cvetka TOTH svojim prilogom *The Hermeneutics of Utopia and of Hope in the Bible* (str. 1619–1634), analizirajući pristup Bibliji njemačkog marksističkog mislioca Ernsta Blocha, donosi jedan konkretan primjer takvoga razvoja. U svojim djelima Bloch razvija pristup Bibliji koji je onkraj teizma i ateizma, a počiva na hermeneutici utopije i nade koja je svojstvena biblijskom čovjeku, ali i čovjeku općenito. Zato on svoju prošlost objašnjava budućnošću, a ne obratno. Za Blocha religija je plod te čovjekove utopije i nade pa se on zauzima za deteokratizaciju biblijskih poruka i antropologizaciju religije. Autorica s pravom misli da je taj pristup moguće nazvati »postteološkom ili negativnom teologijom« (str. 1634).

U Zborniku sada slijedi niz od pet radova koji se bave recepcijom Biblije i poviješću učinkovitosti njezinih tekstova i motiva na različitim područjima slovenske uljudbe i kulture: Marija STANONIK, *Interpretation and Concordance of Biblical Motifs in Slovenian Literary Folklore* (str. 1635–1652); Jože POGAČNIK, *Dalmatins Bibelübersetzung (1584) als Ausgangsbasis für eine Vertextungs- und Erzählpraxis in der slowenischen Literatur* (str. 1653–1670); Janko KOS, *Rezeption der Bibel in der slowenischen Literatur* (str. 1671–1683); Franc ZADRAVEC, *Der Teufel / der schwarze Engel in der Literatur von Ivan Cankar* (str. 1685–1693); Horst RÖHLING, *Metaphysische Verlassenheit und kosmisches Geschehen: Zu einem Gedicht Rilkes und Anton Vodniks* (str. 1695–1698).

Stipe BOTICA svojim člankom *Die Bibel und die kroatische Kulturtradition* (str. 1701–1713) zaokružuje hrvatski doprinos ovom uglednom znanstvenom skupu. Autor istražuje svekoliki korpus hrvatske usmene predaje kako nam je od 15. stoljeća naovamo sačuvana u brojnim knjigama i zapisima i otkriva da ona počiva na dvama temeljnim poticajima: autohtonom narodnom životu i na biblijskoj riječi. Biblijski utjecaj osjeća se u upotrebi određenih brojeva (jedan, tri, četiri, sedam, dvanaest...), simbola (kula babilonska, duga, golubica, škrinja, križ, maslinovo stablo, raj...), u korištenju suprotstavljenih izraza (dan/noć, Kain/Abel, desno/lijevo, svjetlo/tama...). Nadalje, Botica ističe kako su pojedini biblijski likovi postali glavnim figurama u hrvatskim narodnim pričama (Adam i Eva, anđeo, zmija, Noa, Josip, Ruta, Judita, Ivan Krstitelj, Marija, Krist, apostoli...). Biblijski utjecaj prepoznaje se u brojnim hrvatskim zdravicama i drugim vrstama svečanog govora u obliku pohvala i blagoslova. Jednom riječju, sva hrvatska tradicijski usmjerena kultura stoji pod utjecajem Biblije. Taj utjecaj se prepoznaje u brojnim bajkama, basnama, legendama, narodnom pjesništvu (lirskom i epskom), kao i u poslovicama. Te poslovice spadaju u vrijednosni sustav koji oblikuje realni život, a »u tom vrijednosnom sustavu Biblija je nazaobilažna« (str. 1711).

Yevhen SVERSTIUK u prilogu *The Bible in Ukrainian Literary Interpretation* (str. 1715–1726) analizira utjecaj Svetog pisma od prijevoda svete braće Ćirila i Metoda na razvoj ukrajinskog književnog jezika i posebno pjesništva. Posebnu pozornost posvećuje velikom pjesniku prošlog stoljeća Tarasu Ševčenku koji se nadahnjivao na Svetom pismu i kojega je narod častio kao poslanika Božje riječi. – Zbornik se nastavlja manjim kolopletom priloga koji se bave poviješću učinkovitosti pojedinih dijelova Biblije ili njezinih motiva na svjetsku kulturu, kao glazbu, umjetnost ili književnost: Jurij SNOJ, *Quis Inventor Musicae: Iubal an Pythagoras? The Gregorian Chant in the History of West European Music* (str. 1727–1738); Nataša GOLOB, *The Annunciation as a Representation of Mulier Docta in Late Medieval Art* (str. 1739–1754); Lev MENAŠE, *Images of God* (str. 1755–1760); Janez HÖFLER, *Die »Biblia pauperum« und die mittelalterliche Freskomalerei Sloweniens* (str. 1763–1772).

Potkraj Zbornika dolazi niz od nekoliko priloga s aktualnim temama mjesta i uloge Biblije u suvremenoj ekološko-etičkoj krizi svijeta i njezina odnosa prema suvremenoj znanosti. Borut OŠLAJ u svom prilogu *Die Bibel und die öko-etische Krise* (str. 1775–1785) provjerava tvrdnju koja se danas često čuje, da je Biblija zbog izdvajanja čovjeka od ostalih stvorenja i davanja čovjeku prava da njima vlada kriva za modernu ekološko-etičku krizu svijeta. On priznaje da se neka mjesta (Post 1,26; 1 Kor 3,22) mogu shvatiti u tom smislu, ali ističe da Biblija jednako čovjeku nalaže da ta stvorenja i čuva (Post 2,15). Budući da je čovjek jedino biće koje raspolaže slobodom, to i njegov osjećaj odgovornosti za ostala stvorenja ovisi o njegovoj slobodi. Tako je, misli autor na kraju, u Bibliji

istodobno data mogućnost ekološke krize, ali i naznaka za njezino prevladavanje. Bohumil SCHAEFER-VALEHRACH u članku *Religiöse Texte und Methode der Wissenschaft* (str. 1787–1795) istražuje odnos religioznih tekstova (Biblije) i moderne znanosti. On polazi od toga da metoda moderne znanosti počiva na pretpostavci da je priroda uređena razumom koji joj je imanentan i da je čovjek sposoban shvatiti njezine zakone i po njima se ponašati. On posebno oštro kritizira tvrdnju Maxa Webera da znanost ne može čovjeku reći što mu je činiti. Naprotiv, prema njegovu mišljenju, jedino znanost ima pravo od čovjeka tražiti da respektira zakone koje otkriva znanstvenom metodom. U svjetlu znanosti Biblija nije znanstveno utemeljena knjiga, nego »političko djelo u tradicionalnom, to jest lošem smislu« i zato ona ne može biti »podloga opće kulture svih rasa i svih naroda« (str. 1790 s.). R. James ARENZ se u svom kratkom prilogu *An Interaction between the Bible and Science. Physical Miracles and Statistical Mechanics* (str. 1797–1803) osvrće na stoljećima duge nesporazume između prirodoslovaca i bibličara glede biblijskih izvješća o fizičkim čudima i zaključuje kako su baš te rasprave dovele do dubljeg shvaćanja poruke Svetog pisma u kojoj nam Bog objavljuje sebe i svoju stvarnost.

Pretposljednji članak u Zborniku uspoređuje mjesto i ulogu Biblije u trima kršćanskim Crkvama u Nigeriji i njezin utjecaj na stvaranje nove nigerijske kulture i etike nigerijskog društva: Chris Ukachukwu MANUS, *The Use and Role of the Bible in Three New Religious Movements in Nigeria. Lessons for Slovenian Christian Culture* (str. 1805–1825). Na samom kraju knjige Vinko POTOČNIK u prilogu *Die Rezeption der Heiligen Schrift bei den Slowenen* (str. 1827–1848) nudi rezultate ankete o mjestu i ulozi Biblije u slovenskom narodu. Anketa je provedena na uzorku od 2008 odraslih osoba. Pitanja se odnose na posjedovanje Biblije, njezino čitanje, razumijevanje, poznavanje njezinih likova i sadržaja, na značenje Biblije u konkretnom životu, te na mišljenje o Bibliji. Odgovori su razvrstani s obzirom na spol i dob ispitanika te na njihovo vjersko uvjerenje. Premda gotovo polovica ispitanika misli da imaju dostatno znanje o Bibliji, velika većina ispitanika je odgovorila da imaju želju Bibliju još bolje upoznati.

Nakon iščitavanja ove doista osebujne i po svome sadržaju tako raznolike knjige, nije lako sve to još jednom ukratko sažeti. Zbornik će za buduće vrijeme ostati pisani spomenik smionog i velebnog pothvata jednog malog naroda koji ima dugu i veliku biblijsku tradiciju. Na prijelazu iz jednog u drugo tisućljeće on zaokružuje dvijetisućljetnu povijest rada na čuvanju, prenošenju, prevođenju i tumačenju biblijskih tekstova i otvara nove perspektive biblijske hermeneutike i znanosti. On isto tako predstavlja zrcalo u kojem se očitava snaga i dubina utjecaja Biblije na europsku, pa i općesvjetsku uljudbu i kulturu. Najveće priznanje svakako zaslužuje prof. dr. Jože Krašovec koji je bio glavni pokretač i duša cijelog projekta i Simpozija i Zbornika. Zahvaljujući temeljitim i uspjelim radovi-

ma, Zbornik će biti neiscrpan rudnik budućim naraštajima za daljnje proučavanje Biblije. Upravo zato, unatoč cijeni koja neće biti mala, ova jedinstvena knjiga zaslužuje da se nađe u knjižnici svake crkvene ustanove, a posebno svakog teološkog učilišta.